

УДК 316.648:316.35

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.38>

ТЕМПОРАЛЬНА ЕВРИСТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ДОБИ МОДЕРНУ. ГЕНЕРАЦІЙНИЙ ВИМІР

Едуард Щербенко

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

Національної академії наук України

вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>

В контексті герменевтичного повороту, що позначився в українській філософії після 2014 року, стаття пропонує нередукційний підхід до вивчення суспільно-політичного дискурсу доби модерну, що ґрунтується на врахуванні ефекту генерації, досі не концептуалізованого у вітчизняному суспільствознавстві. Обмеженість дослідницьких програм, рецепція яких була здійснена першою когортою вчених пострадянської доби (зокрема деліберативної моделі та політичної лінгвістики), в основу яких покладено невідрефлектоване припущення непорушності суспільного статус-кво, виключає уявлення про ставку на ресентимент у посттравматичному суспільстві, що не дозволяє відрефлектувати актуальні сценарії «боротьби за дискурс» і накопичення інституційної пам'яті («дорослішання») перехідного суспільства. Звертається увага на можливості корекції суто нормативістського підходу до вивчення дискурсу через урахування зміни темпорального горизонту уявленої спільноти, коли виклики пострадянської доби можуть бути реінтерпретовані у горизонті «великого часу» модерну. Автор вказує кілька пунктів, які накладають важливі обмеження на довільне конструювання сценаріїв змін суспільного порядку денного, об'єднані викликом (не)постання генерації (lost generation) внаслідок упущення моменту її конституювання (травма модернізації), одним із наслідків чого виступає панування стихії ресентименту. Серед подібних сценаріїв («антиутопій»), що засвідчують симптом редукції дослідницької уяви, неконтрольоване зростання китайської потуги внаслідок розпаду Росії; неопрацьована за радянських часів «афганська» травма; незавершений процес впорядкування поховань часів Другої світової («фігура Антігони») та ін.

Ключові слова: відповідальність, генерація, герменевтичний поворот, модерн, редукція уяви, суспільно-політичний дискурс, травма.

Постановка проблеми. Стаття продовжує ряд попередніх публікацій, де в контексті герменевтичного повороту, що позначився у вітчизняній філософській літературі після 2014 року, запропоновано нередукційний підхід до вивчення суспільно-політичного дискурсу перехідної доби, відповідно до якого він розглядається як носій інституційної пам'яті демократичного транзиту.

Як засвідчила полеміка провідних вітчизняних філософів з одним із основоположників комунікативної практичної філософії Ю. Габермасом, що розгорнулася на фоні російського вторгнення, недостатніми виявилися евристичні можливості деліберативної моделі, в концептуальних рамках якої не передбачено сценарію ставки (контр)еліт на ресентимент, за неодоленої травми модернізації.

Переосмислення досвіду перехідної (пострадянської) доби в контексті викликів «великого часу» модерну, з урахуванням генераційного його виміру, визначило введення в поле розгляду проблеми травми модернізації та її опрацювання. Зберігаючи

напрацювання когорти дослідників першого пострадянського «привозу», зокрема артикульований у межах комунікативної практичної філософії вимір глобальної відповідальності людини за модерної доби, ми виявили необхідність, компенсуючи обмеження суто нормативістського підходу до вивчення суспільно-політичного дискурсу, звернутися до його евристики, що розкривається в темпоральному аспекті.

Стан дослідження проблеми. Проблема генерації залишається не концептуалізованою у вітчизняному суспільствознавстві: за три десятиліття Незалежності їй не присвячено жодного дисертаційного дослідження. При цьому вона незмінно постає на суспільному порядку денному в моменти потужних харизматичних рухів (феномен Майдану), наслідком яких, згідно з А. Туреном, змінюються соціокультурні коди суспільства. В цьому плані, сумнівів не викликає набуття нею усіх прав громадянства в суспільно-політичному дискурсі [1].

Кореляція вітчизняної естафети генерацій з опрацюванням травм модернізації (Чорнобиль, Голодомор, «ленінопад»), що виявилася в ретроспективі завершення демократичного переходу, стимулювавши в тому числі звернення вітчизняного суспільствознавства до травматичних студій [2; 3], виступила передумовою реінтерпретації досвіду перехідного суспільства в контексті вже не пострадянської доби, а «великого часу» модерну.

При цьому важливим чинником постає ризик «втраченої генерації», вперше від-рефлектований між двома світовими війнами (К. Мангайм і Х. Ортега-і-Гасет), з чого випливає, що конституювання генерації не може мислитися як «гарантовне»: це лише шанс. Врахування досвіду генерації 1968, яку вважають першою глобальною, оприятне пов'язаний із цим аспект артефактичності ('media is message' Маклюена).

В світлі сказаного, ключовими моментами в трансформації предметного поля досліджуваної теми за пострадянської доби постають три Майдани, що їх розглядаємо як своєрідну констеляцію «констеляцій» (за Габермасом).

Мета дослідження. В статті виявляються евристичні пункти нередукційної програми дослідження суспільно-політичного дискурсу доби модерну, що розкриваються в темпоральному його вимірі.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок зростання масштабу викликів, що постали перед українською громадою після 02/24, в тому числі в плані збереження ідентичності (дискутуються питання зіставлення його з Катастрофою), набув популярності підхід, згідно з яким розпад Росії інтерпретується як безумовно позитивний для України сценарій. Між тим, у більш довгостроковій перспективі постає очевидним неконтрольоване зростання за подібного підсумку китайської потуги. Коли згадати, в горизонті цілого модерну з його іронією історії, прецедентні формули з «Кобзаря» («правда ваша, Польща впала та й вас роздавила») або польську, часів по Другій світовій («СРСР – буферна держава між Польщею та Китаєм»), унаочнюється амбівалентність у перспективі двох-трьох генерацій на позір позитивної зміни глобального міжнародного порядку.

Наступним викликом, у світлі викладеного вище, постає «афганська» травма. Не залагоджена за радянського часу, переважно інтерпретована в ключі тодішньої ідеологемі «виконання інтернаціонального обов'язку», ставши в пострадянському суспільстві необхідною складовою його «гібридної» ідентичності (зокрема, на меморіали «афганців» не поширюється дія законів про декомунізацію), нині вона постала на вістрі самовизначення української ідентичності, що засвідчує між іншим обговорення в Полтаві перейменування місцевих топонімів.

«На той момент їх (Грабчака й Бідного, – прим авт.) призвав радянський союз у 18 років. Вони загинули на полі бою, вони полтавці. Оскільки загибель зумовлена

вторгненням радянського союзу на територію іншої країни, вулиці можуть перейменувати. Але є медаль від президента Афганістану від вдячного народу. Ми там не були окупантами. Я у 18 років туди потрапив і служив 2 роки. І мені образливо, що зараз афганці, яким уже понад 50 років, зараз знаходяться на передовій, а тут кажуть, що ми були окупантами» [4].

Подібний зсув ідентичності, зрозуміло, може бути розв'язаний у горизонті лише цілого модерну (не пострадянському), де український кейс постає по-своєму безпрецедентним, захоплюючи виміри досвіду «по обидва боки барикад». (Як було зауважено в одному з постів у соціальних мережах: «Афганські в нас горять хати»).

Ще розширює горизонт вписування українського кейсу в ціле модерну його спадок, який позначимо фігурою *Антигони*. Йдеться про неупорядкованість місць поховання загиблих у Другій світовій війні на території колишнього СРСР (єдиної з «держав-переможниць»). За наявними оцінками, зокрема російських волонтерів, у 2010-ті роки чисельність їх коливалася в порядку кількох мільйонів.

Якщо зіставити регулярно повторювану в обговореннях формулу Суворова «війна не закінчена, доки не похований останній солдат» і свідчення репрезентативного видання пізньорадянської доби «Міфи народів світу», де стаття, присвячена сюжету Антигони, згадує про кілька десятків звернень до нього в ХХ столітті західних авторів, але жодного радянського, можна говорити про певний варіант цивілізаційної катастрофи. Внаслідок її, на відміну видобуття з катастрофи досвіду за формулою «ніколи більше» (що стала запорукою в тому числі сучасного «демократії не воюють одна з одною»), (пост)радянська траєкторія пролягла до теперішнього «дідивоювали/можемоповторити», що має макабрничний відтінок унаслідок явної відсутності зв'язку між уявленнями носія про героїчні звершення «дідів» і обов'язком віддання їм останньої шани вже третім-четвертим поколінням.

Як і в попередньому випадку, помислити розгортання цієї катастрофи можливо лише в горизонті цілого модерну, включно з відомою проблемою ресентименту. Враховані мають бути відомі попередження в цьому плані не лише Ніцше, а й шедеврів красного письменства, про «російських хлопчиків» (кандидатів у вожді), яким, згідно з Достоевським, давши мапу зоряного неба, отримаєш її назад з виправленнями [5].

Не потребує доведення, що юрист Ульянов (як і, приміром, Ганді) могли зробити чудову кар'єру в приватному порядку. Коли їх було часом обрано за революційних лідерів, й їхня (республіканська) справа досі витримує випробування, за всієї несхожості пакистано-індійського та російсько-українського фронтів, питання відповідальності слід ставити в історичному горизонті, який від Геродота вибудовується у вимірі 'win-win' ігор (що сходиться з модерними формулами «за вашу і нашу свободу» та «прощаємо і просимо прощення»).

Відповідно, під знак запитання має бути поставлено вживання слова «історія» в наративі «Короткого курсу», який побудований відповідно до маніхейської схеми поділу світу. Це ставить ряд взаємопов'язаних питань, комплекс яких позначимо як *відповідальність за маску*.

Вождь більшовиків, як відомо, ставив підпис (по виході з підпілля та приході до влади) Ульянов (Ленін). Проте на його Мавзолі залишено ім'я не людини, маски. Чи підлягає перегляду присуд?

Маска може приростати. В згаданому випадку важлива, по-перше, послідовність зусиль: з приблизно півтори сотні псевдонімів, які нараховують у вождя більшовиків, саме цей, пов'язаний, як відомо, з псевдоісторичним «льонінським пророцтвом», що пророкує загибель певної династії, відповідно до чого може правити за приклад «мови ненависті», виявився поза конкуренцією. По-друге, необоротність: приведена в дію згуртована маса ресентименту аудиторії («російських хлопчиків») не дозволила вождю вийти з обраної ролі.

Чи не постають обидві сторони, певною мірою, в ролі (само)заручників? У контексті дослідження важливо, що й сьогодні, після «відлиги», «перебудови» й под., мислимими постають сценарії ностальгії за табором, з катами-жертвами, вилученням праць вождів по відході, заміною імен номерами і т. ін.: себто, руйнації основ цивілізації недорослою людиною.

Одним із безперечних, у цьому сенсі, звершень українського експерименту «на терезах гуманізму» (М. Михальченко) виступає сходження фігури вождя з вітчизняної суспільної арени, при поверненні до неї в білорусько-російській версії перехідного суспільства. Звернемо увагу на кореляцію цього пункту з ротацією когорт, уособленням якої може виступати зміна перших осіб української держави (роки народження 1934, 1938, 1954, 1950, 1965, 1978) і припинення подібної ротації в двох інших колишніх радянських республіках.

В контексті дослідження, інтерпретуємо згаданий зв'язок в порядку безперечного впливу Гегеля на концепцію модерну (що виявляє в тому числі відома праця Габермаса [6], яка суттєвою мірою визначила рецепцію цього підходу на російських та українських теренах). У теперішній ретроспективі, маючи до діла з черговою спробою чергового вождя «звільнити» братський народ (за потурання церковних ієрархів, починаючи від публічної обіцянки використати населення в якості «живого щита»), явно не помічаючи, що запускається черговий цикл Антігони, *маска* творця концепції модерну повертається стороною, оберненою до «втління світової історії» на коні.

Спокуса вклонитися «тотальності», ймовірно, простима для *тінейджера* (грецький філософ у діжці, пам'ятаємо, розпорядився рандеву з подібним втіленням з кращими для світового театру наслідками). Проте тут ми віднаходимо важливий пункт, який Кант познавчив через розрізнення віри й розуму.

В окопах (ймовірно, й на барикадах) немає атеїстів. Коли тотальність розуму стає єдиним способом обґрунтування власної позиції, неминуче доходить війни (грец. *полемос*) як батька всього, за Гераклітом. Якщо я здатний піднятися над теперішнім собою, зокрема через одкровення (як апостол Павло) чи відпавши спочатку, як блудний син, чи не ворогом я буду собі самому в різних іпостасях (етапах шляху)?

З викладу випливає, що чинник віри не виходить елімінувати з горизонту модерну (достатньо згадати Токвілеве свідчення щодо ролі релігії в американському суспільстві [7]). З іншого боку, постання неповторних генерацій грецького «дива», першохристиян, Ренесансу / Реформації, Просвіти й Романтизму, з «лиця непересічним виразом», очевидно, не може бути підведено під єдину норму: вони постають радше вічними співбесідниками, залишаючи горизонт розвитку відкритим.

Підсумовуючи, відзначимо, що в рамках опрацювання нередуційного підходу до дослідження суспільно-політичного дискурсу за модерної доби, ми виділили кілька пунктів, які розкривають евристику темпорального його виміру, зокрема в генераційному аспекті, не концептуалізованому вітчизняним суспільствознавством. Об'єднує їх зважання на нелінійний вимір виявлення суспільних патосів, що дається взнаки зокрема у випадках травм модернізації та їх опрацювання.

По-перше, показано, що сценарій розпаду Росії має інтерпретуватися з урахуванням, у перспективі кількох поколінь, наслідків неконтрольованого розростання китайської потуги.

По-друге, що «афганська» травма, не залагоджена за радянської доби, передбачає вміщення її як складової української ідентичності в горизонт цілого модерну.

По-третє, в цьому ж напрямі виявляється вплив «ситуації Антігони», зокрема в аспекті не почутих попереджень, що мало наслідком розгортання стихії ресентименту (причому виявляється важливий аспект відповідальності за маску).

Нарешті, в контексті дослідження артикулюється пов'язана з фігурою вождя (й переростанням її в ході дорослішання громади) неможливість елімінувати чинник віри в горизонті модерну.

Список використаної літератури

1. Кокотюха А. Покоління сміливих. Україна: 25 років незалежності. Харків: Віват, 2016. 400 с.
2. Рот, Дж. К., Беренбаум М., ред. Поза межами болю. Богослови та філософи про Голокост. Київ: Дух і Літера, 2009. 432 с.
3. Карут, К., ред. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Київ: Дух і Літера, 2017. 496 с.
4. У Полтаві відклали перейменування вулиць, що названі на честь афганців. URL: http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=view&id=8962&Itemid=1
5. Щербенко Е. В. Три розмови про класику при кінці світу // Риба на каштані) Київ: Антиквар, 2024. 92 с.
6. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
7. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.

TEMPORAL HEURISTICS OF THE SOCIO-POLITICAL DISCOURSE OF THE MODERN ERA. GENERATIONAL DIMENSION

Eduard Shcherbenko

*H. Scovoroda Institute of Philosophy
Tryokhsviatitska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>*

In the context of the hermeneutical turn that has marked Ukrainian philosophy since 2014, the article proposes a non-reductive approach to the study of the socio-political discourse of the modern era, based on the generation effect, which has not yet been conceptualised in Ukrainian social science. The limitations of the research programmes adopted by the first cohort of post-Soviet scholars (in particular, the deliberative model and political linguistics), based on the unreflected assumption of the inviolability of the social status quo, exclude the idea of relying on resentment in a post-traumatic society, which does not allow us to reflect on the actual scenarios of the "struggle for discourse" and the accumulation of institutional memory ("growing up") of a transitional society. Attention is drawn to the possibility of correcting a purely normative approach to the study of socio-political discourse by taking into account the change in the temporal horizon of the imagined community, when the challenges of the post-Soviet era can be reinterpreted in the horizon of the "big time" of modernity. The author points out several points that impose important restrictions on the uncontrolled construction of scenarios for changing the social agenda, united by the challenge of the (non-)emergence of a generation (lost generation) due to the missed moment of its constitution (trauma of modernization), one of the consequences of which is the dominance of the element of resentment. Among such scenarios ("dystopias"), which show a symptom of the reduction of the research imagination, are the uncontrolled growth of Chinese power as a result of the collapse of Russia; the "Afghan" trauma that was not processed during the Soviet era; the unfinished process of arranging the graves of the Second World War ("the figure of Antigone"), etc.

Key words: generation, hermeneutic turn, modernity, reduction of imagination, responsibility, socio-political discourse, trauma.